

ahol a regény erősen félrecsúszik, ugyanis mindjárt a kastélyban tett »látogatások« beleszeret Deába. . .»

»Ez a szerelem egyik oldalról sem valószínűsíthető; az író minden erőfeszítése ellenére sem. . .»

»Ezek a korlátok tulajdonképpen már az érzelmek születését sem teszik lehetővé. . . Csinált érzelmek s nem szolgálnak mást, mint az író céljait: a valóságot tükrözni nem tudhatják. . .»

Felmerül a kérdés: vajjon miért lett volna célja Móricznak, aki oly gyűlöletesnek mutatta be a kastélybeli arisztokráta társaságot, egymashoz erőltetni a tüzet és a vizet? Egyébként sem tétélezhetjük fel olyan íróról, mint Móricz Zsigmond, hogy 224 oldalon keresztül erőlködik, hogy Deából és Janiból egy part csináljon, amide mert ez eleve lehetetlen, nem sikerül neki, a regényhősök mégsem lehetnek egymáséi. Móricz nem is akar egy párt csinálni belőlük — ha akart volna, csinált volna — ő azt mutatja meg Avar Janinak Dea iránt érzett szerelmében, hogy, mint mondtuk, Dea és egész világa a múlté, a jövővel semmi kapcsolata nincs és *Avar Jani éppúgy nem számíthat rá, mint a zsarátnoki szegények Kopjássra vagy a magyar mezőgazdaság Szahmáry Zoltánra.*

Indokolatlannak tartja Nagy Péter, hogy a regénynek és Avar Jani életének nagy fordulópontján, a paraszttüntetéskor, amikor hősrünk a nagy szót kimondja: a föld azé, aki megműveli — gondolatai méltatlan szerelméhez, Deához kalandoznak. Avar Jani azonban nem árulója mégsem e gondolataival a nagy úgynak. Azért jut eszébe éppen most Dea, mert érthető és nagyon is indokolt kíváncsiságból az újságokat tanulmányozza, melyek szenzációként tárgyalják kalandját. Feltétlenül tudnia kell, vajjon nyomra jutott-e a csendőrség, vagy nem,

hiszen az élete függ tőle. Az újságikkából értesül, hogy *Dea nem árulta el*, holott már megkapta küldeményét, a rojtot. . . Ez az öröm igazán érthető egy orszagszerte üldözött ember részéről. Természetes, hogy ez a közös titok szerelmét, vágyait és ábrándjait csak szítja, sőt *hiú reményekbe ringatja.*

Móricz tehát következetesen és művészien formálta meg regényének jellemeit. A Betyár — mint ahogyan már Nagy Péter rámutatott — valóban a Rózsa Sándor mellett Móricz legmesszebbmutató regénye. De nemcsak a mű egész koncepciója, hanem művészien megírt részletei is kincsei irodalmunknak. Így különösen jelentős Avar Jani falusi otthonának döbbenetesen valószínű leírása: szinte érzi az olvasó a kis, földes szoba, fojtó levegőjét. Móricz meggyőzi olvasóit, hogy így élni lehetetlen, hogy ez az élet fuldoklas. Hasonlóképpen művészi az ellenpólus: a grófi világ ábrázolása, különösen a grófi ebéd leírása. A hullafoltos fácán »magas illatát« és »finom ízét« taglaló szak jól megfigyelt típusai ennek a világnak.

Mindez feledteti az olvasóval a regény kompozíciójának fogyatékosságait: hogy nem derül ki az intező többször sejtetett kapcsolata a betyárral, illetve társával, a bizonytalanul megrajzolt volt vendéglős-agitátorral. Ugyanígy nem tisztázódik Dea vőlegényének csúfos megveréssel végződő kalandja sem.

A Betyárnak ez a negyedik — Szász Imre gondozásában megjelent — kiadása az elmúlt év könyvkiadásának jelentős eseménye. Mind az irodalomtörténet, mind pedig az olvasóközönség nyert azzal, hogy hozzáférhető lett számára az a mű, mely Móricz Zsigmond művészetét és harcos állásfoglalását egyaránt jól mutatja meg.

Nemeskürty István

VAJDA GYÖRGY MIHÁLY: SCHILLER

(A Kultúra Mesterei) Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1953.

»Ami a Don Carlost illeti, az mindent felülmúl. . . Itt van például az a hely, ahol a király sírt, mert Posa márkí megcsalta őt. . . pedig a márkí csak a herceg érdekében csalta meg, érted, akiért feláldozza magát. És most az előszobában megtudják, hogy a király sírt. »Sírt?« »A király sírt?« Az udvaroncok rettentően megöröknyödnék, ez mindenkit megrendít, hisz a király borzasztóan kemény és szigorú ember. Mégis olyan jól meg lehet érteni, hogy sírt, és én tulajdonképpen jobban sajnálom őt, mint a herceget és a márkí együttvéve. Mindig egyedül van, senki se szereti

őt: most azt hiszi, hogy talált végre egy embert, és az elárulja. . .» Ezekkel alelkes szavakkal Thomas Mann Kisregényében egy német iskolásfiú igyekszik meggyőzni társát arról, hogy Schiller művei milyen gyönyörködhetőek, milyen nemes, felemelő gondolatok ragadnak magukkal olvasásukkor. Társa a német imperializmus neveltje és nem érti ezt. Tonio Krögernek, a nemes emberi eszményekért rajongó kisdíáknak éreznie kell, hogy áthághatatlan szakadék tátong közte és a német imperializmus szellemében nevelt társai között. Ugyanakkor a felnőtt Thomas Mann fájdalma csendül

ki a sorokból; látja, hogy osztálya megtagadja a német nép nagy szellemi örökségét, hogy kíméletlenül és vakon törjön céljai elérésére és ezzel pusztulásba döntse mindazt, amit népe nagyot és nemeset alkotott.

Thomas Mann Schiller mély eszméiségét állítja szembe a német imperializmus pusztító szellemével, de nemcsak ő fordul Schillerhez a reakció elleni harcban. Schiller halála óta eltelt 150 év alatt nagy haladó mozgalmak, az elnyomottak felszabadításáért küzdő irányzatok képviselői láttak szövetséget Schillerben, találtak támogatást a nagy német költő műveiben.

Schillernek a boldog, szabad életért küzdő alkotásai, a reakció sötéttségében világító alakja a mi mai harcunkat is segíti: ezért jelentős Vajda György Mihálynak Schillerről megjelent monográfiája: Lessingről és Heineról szóló művek megjelenése után a magyar olvasóközönség most Schiller életművével is megismerkedik.

Vajda György Mihály nehéz feladatra vállalkozott a monográfia megírásával. Út-törő munkát végzett Schiller teljes életművének napjaink fejlődési fokán való marxista értékelésében és ábrázolásában. Munkája során természetesen felhasználta mindazokat a forrásokat, amelyek marxista szempontból közelítik meg Schiller alakját és műveit, így Mehring most már félvszázados Schiller-életrajzát, a szovjet tudomány eredményeit, a mai demokratikus német irodalom és tudomány által szolgáltatott adatokat és értékeléseket. Az egyetlen összefoglaló jellegű marxista Schiller életrajz, Mehringé, azonban már több pontján túlhaladott. Vajda többi forrása pedig nem törekszik teljességre: az általános társadalmi képhez, Schiller életművének áttekintéséhez megfelelő alapot nyújt, több részlet kidolgozása azonban a magyar szerzőre várt. Vajda György Mihály megfelelő felkészültséggel fogott ehhez a feladathoz és így tudományos tekintetben is értékes művet alkotott. Ezen túl Vajda György Mihálynak más nehézségeket is le kellett győznie: könyvét nemcsak szakértők, hanem a legszélesebb olvasóközönség számára is írta: teljes képet igyekszik nyújtani Schillerről úgy, hogy az mindenki számára érthető legyen. A tudományosság és teljesség igénye azt követeli, hogy könyve Schiller egész életművét felölelje, működésének azokra a területeire is fényt vessen, amelyek elsősorban az irodalomtörténetst érdeklik, ezeket a részeket azonban színesen illeszti bele Schiller élő műveinek magyarázatába és értékelésébe, a költő alakjának megrajzolásába. Így a könyv ismeretterjesztő jellege és a tudományosság igénye nem kerül szembe egymással. Ennek a harmóniának a megteremtése komoly feladat volt: sokszor elvont, a mi

számunkra már idegen filozófiai nézeteket kellett világossá tennie: elsősorban csak az irodalommal hivatásosan foglalkozók számára ismeretes szellemi, irodalmi irányzatokat és ezek képviselőit kellett a művek teljes megértése érdekében a tárgyalásba bevonni, hogy az olvasó teljes és hű képet kapjon Schillerről. Ugyanez az igényesség jellemzi a szerző által felhasznált forrásokat is, — a marxista irodalom túl felhasználta az orosz forradalmi demokraták hagyatékát, a polgári jellegű tudományos irodalomból is azt, ami közelebb visz Schiller megértéséhez, hatásának felméréséhez. Ennek ellenére, mint ahogy már fent említettem, — műve nem válik egyszerű összgezéssé: forrásainak anyagát önállóan válogatja ki és kezeli, mind az egész képet tekintve, mind pedig a részletekben újat is tud adni, egyéni vizsgálódáson alapuló eredményekhez is eljut.

A szerteágazó, több helyen súlyos filozófiai és történelmi anyagnak az egybefonása úgy, hogy pillanatra ne veszítsük el az élő, kora társadalmával, a mindennapi élet problémáival és műveivel küzdő költőt, hogy teljes egységben álljon előttünk az alkotó és az ember, nem csekély szerkesztési feladat: a szerző tollát fegyverező, a tényeket, jelenségeket mérlegelő, elmélyült munkát követel. Ezt a feladatot Vajda György Mihály az egész monográfiát tekintve jól oldotta meg. Emellett külön dicsérszünk kell tudatos törekvését arra, hogy műve ne csak alapos és igaz, hanem érdekes is legyen. Ennek megfelelően stílusa is pozitív irányban tér el a szokványos értekező stílustól.

A munka helyesen méretezett, világos képet adó társadalmi-történeti megalapozással kezdődik, — erre Schiller sok problémát felvető életművének tárgyalása előtt különösen szükség van. Nagyon szerencsés, eredeti és különösképpen szemléletes az általános társadalmi helyzet ismertetése után beiktatott második fejezet: ez magának Schillernek a műveiből ad rendkívül meggyöző, láttatóerejű képeket a korabeli társadalmi helyzet legjellemzőbb tényeiről; így Vajda György Mihály nemcsak Schiller életéhez és műveihez vezet át közvetlenül az olvasót, hanem már előljáróban rámutat Schiller művészetének mélyen reális alapjaira. A továbbiakban aztán a költő életrajzába bekapcsolva tárgyalja műveit és adja meg azokat a kiegészítő magyarázatokat, amelyek feltétlenül szükségesek alkotásai megértéséhez. A költő életét is csak ennek a szempontnak, a művek értékelése szempontjának alárendelve tárgyalja: az adott keretek között ez az egyetlen helyes módszer, hisz a monográfia célja az, hogy Schiller műveit sokoldalúan tárgyalja, ismer-

tesse a magyar olvasóközönség előtt. A legszélesebb teret Schiller drámáinak juttatja, hisz ezek élnek leginkább az utókor számára is Schiller műveiből. Nem hanyagolja el a német költő lírai és epikai verseit sem; a fontosabbakat elenizi, a kevésbé jelentősek közül sokat felhasznál az életrajzi részek illusztrálására.

Az utókor számára elsősorban Schiller művei fontosak, — életének eseményei, életrajzi adatok csak annyiban, amennyiben közelebb visznek művei eszmei mondani- valójának megértéséhez. Ezért helyes az is, hogy Vajda György Mihály a költő fejlődésé- nek vonalát elsősorban művekre tekintve rajzolja meg. Milyen fejlődés bontakozik ki előttünk művei tartalmi és formai elemzése alapján? — Erre a kérdésre kell választ adnia Vajda György Mihálynak, hisz a költő valóságos élete a mi számunkra az, amiről művei tanúskodnak. Az igazán nagy költők műveiben több van annal, mint amit a pusztá életrajzi adatok mondani tudnak, csak érteni kell a művek nyelvén. Különösen akkor fontos ez, amikor a monográfia terjedelmét megírásának célja többé-kevésbé előre meghatározza. Ezért helyes az, ha Vajda György Mihály a költő életrajzából csak a leglényegesebb részeket emeli ki s az ábrázolás súlyát a művekre fekteti. Az így kialakított kép alapvető vonásaiban helyes: az olvasó követni tudja Schiller fejlődését a hercegi iskola lazadó diák-rabszolgájától az »Ármány és szerelem« elnyomást izzóan gyűlölő, harcos szerzőjéig s tovább a németországi helyzet és a francia forradalom két- oldalú és kettős értelmű hatása alatt megtorpanó s az idealista filozófia védelmébe menekülő költőig: s a Schillerről adott kép lezárul a Tell Vilmos szerzőjének nagyszerű alakjával, aki megtorpanása ellenére, ezen bizonyos mértékben túljutva, újra bizni tud az emberi társadalom jövőjében, mert megtalálta újra azt a célt, amelyet népe, és az emberiség fejlődése határoz meg.

Vajda György Mihály teljesítette a maga elé kitűzött feladatot: alapjában helyes képet adó, fontos és érdekes könyvet írt a magyar olvasóközönség és irodalommal foglalkozó szakemberek számára. Emellett azonban nem szabad elhallgatnunk műve fogya- tékosságait sem, — annál is inkább, mert ezek részben módszertani jellegűek, kissé gondosabb, elmélyültebb munkával könnyen kiküszöbölhetők lettek volna.

Legfontosabbnak tartom ezek közül a drámák elemzésének kérdését. Ez lényeges, mert a drámák értékelésének kérdése is kapcsolódik hozzá, de azért is, mert egy ilyen munka nemcsak Schiller műveit teszi ismertté, hanem igen hasznos abban is, hogy az olvasó elsajátítsa gyakorlatilag az irodalmi művek elenítésének módszerét, önállóságra tegyen

szert, irodalmi ízlésének kialakításában tudat- ossa váljék.

A drámák elemzését Vajda György Mihály különböző módon építi fel. Ez magában nem hiba, az egymástól eltérő szerkezetű, eltérő mondanivalójú művekhez való alkalmaz- kodás némileg joggossá teszi ezt a megoldást, bár ugyanakkor bizonyos módszertani bizony- talanságot is elárul. Közös vonása az elem- zésnek a drámák cselekményének részletes ismertetése; ez természetesen magában véve helyes, hisz a drámák nagy részét az olvasó egyáltalán nem, vagy csak részben ismeri.

Többször azonban a drámák cselekmé- nyének ismertetésekor a szerző nem meríti ki mindazokat a lehetőségeket, amelyeket ezek az alkotások mélyebb megértésére nyújtanak. Így például kétségkívül a követ- kezetesen felépített elemzés rovására megy az, hogy a Haramiak cselekményének le- zárását csak az elemzés végén közli. Másutt nem ügyel arra, hogy a lényeges, a szereplők jellemzése, a konfliktus s így az eszmei mondanivaló kifejtése szempontjából fontos cselekmény-elemek kiemelkedjenek. A Don Carlos bőven és színesen ismertett cselek- ménye során Vajda György Mihály azt írja, hogy Posa márki a király kompromittáló levelét undorral tépi szét (88. l.); itt nem ez az undor a lényeges, bár kétségtelen, hogy hozzájárul Posa jellemzéséhez, hanem az hogy Posa, a nagy összeesküvés *tudatos* szervezője vissza akarja tartani Don Carlost attól, hogy a társadalommal szembeni kötelességét elfelejtse szerelmi szenvedélye miatt. Ennek a hangsúlyozása már a cselek- mény ismertetése elején megövtá volna a későbbi elemzést a félrecsúszástól, hisz ez a jelenet remekül megvilágítja Don Carlos jellemét, helyzetét és a két férfi viszonyát.

A legjobb elemzés, mert meggyőző és a *többször* teljesebb, az »Ármány és szerelem« elemzése. Az egymással szemben álló két tábor típusainak bemutatása után az olvasó valóban át tudja érezni a konfliktus és a kifejtet lényegét, a mű forradalmi mondani- valóját. Zavaró az, hogy az elemzés során Vajda György Mihály nem ügyelt eléggé állításainak megfogalmazására, így az az érzésünk van, mintha ennél a darabnál a szereplőknek külön »emberi és politikai« életük lenne. Ehelyett itt különösen jó alkalom lett volna az emberi érzelmek, tettek társadalmi jelentőségére és meghatáro- zottságára rámutatni. Vajda György Mihály ezt írja: »... az Ármány és Szerelem csak akkor érthető meg helyesen, ha e »polgári« tragédia *mindkét szálában* (kiemelés V. Gy. M-től), az »ármányban és a «szerelemben» egyaránt felismerjük a politikai mondani- valót...« (56. l.) A mondat szerkesztés színes- ségére való törekvés viszi arra a szerzőt, hogy két szálát különböztessen meg ennél a

drámánál, amelyik különben Schiller talán egyik legegységesebb drámai alkotása: másrészt pedig ez a megfogalmazás arra enged következtetni, hogy Vajda György Mihály nem a mű alapvető témájából, a szerelemből indul ki, amikor a politikai mondanivaló, keresi. Az elemzés egy további mondata még csak megerősít ebben, mikor a szerző, szinte mentegeti ezt az emberi, azaz társadalmi — a társadalmi renddel szorosan összefüggő, abba beleilleszkedő vagy vele szembeforduló — érzelmet, mint a mű konfliktusának kiindulópontját: »Magatartásuk (a szerelemké) osztályharcos, és ha befelé, saját érzelmi életük felé is fordul, mégis (kiemelés tőlem S. M.) a feudális osztálytársadalom pilléreit döngeti« (62. l.). Helyesebb lett volna olyan megfogalmazás, amelynek alapján az olvasó számára természetesnek tűnik az emberi érzelmeknek és hordozóik társadalmi létének szoros összefüggése, ahogy ezt Schiller itt igen meggyőzően ábrázolja. Értékesebb lett volna az elemzés, ha a hősök jellemének mindenoldalú bemutatásán kívül Vajda György Mihály utal más formai elemekre, így a dráma szerkezetére is. Itt beszélhetett volna az expozíció tökéletességéről, amely megindítja a cselekményt, megadja a konfliktus társadalmilag meghatározott jellegét, a főszereplők jellemének alapját és allusioglásukat — ezzel a korabeli társadalomnak képét is. A továbbiakban kiderült volna az is, hogy a darab szinte minden jelenetének megvan a drámai szerepe a konfliktus és kifejtés felépítésében, azaz előreviszi a cselekményt, láttuk volna azt is, hogyan fejlesztí Schiller az eseményeket szenvedélyes összecsapásokig, hogyan szolgálja a párbeszéd a jellemzést s egyben a cselekményt. A hősöknek különben igen találó bemutatásánál sem értek egyet egy pontban a szerzővel: Vajda György Mihály közös nevezőre hozza Millert és feleségét. »Silány«-nak nevezi a muzsikust, pedig az ő alakja a Vajda által idézett jelenetben (az erszény jelenet) még »silányság«-ban is inkább tárgyias, mint aljas. Miller szenvedélyesen szereti lányát, gyűlöli elnyomóit és ki szeretne törni elnyomott helyzetéből, ha ez a kitérés nem is több menekülésnél. Hogyan várhatnánk többet a kor német kispolgáratól, akinek általános típusát Millernében ábrázolta a költő. Ha ez a formai elemzés kissé mélyebb, kiderült volna a jellemzés ellentmondása is (pl. Lujza magas polgári öntudatra valló fellépése Lady Millforddal szemben): itt meg kellett volna mutatni azt, hogy mit jelent az az Engelstől idézett mondat, hogy a költő szemlélteti a »korszellem pusztaszócsöveivé« változtatja: azaz olyan szavakat ad ajkukra, amelyek nem illenek bele a hősről a költő jellemzése alapján kialakított

képbe. — Az itt felsorolt fogyatékoságok nem változtatják meg azt a tényt, hogy a drámáról az elemzés helyes képet nyújt, eszmei mondanivalóját és formájának leglényegesebb vonásait is meggyőzően feltárja. Ez igaz a drámaelemzések nagyrésze, — egy-két ponton azonban az elemzés elnagyolt és itt emiatt az értékelés is félrecsúszik.

A Don Carlos bemutatásánál Vajda György Mihály elhagyja a főszereplők részletes jellemzését. Fülöp király alakjáról ugyan néhány oldallal később futólag megjegyzi, hogy felejthetetlen (104. l.), a nő elemzésekor azonban erről nem beszél, sem Fülöp király megrendüléséről akkor, mikor saját fia életét teszi le az inkvizítorok gyilkos kezébe. A királyt saját élnyomó rendszerre tőri össze, sorsában mélyebb tragédia van, mint akár Don Carlos, akár Posa márki alakjában. Don Carlos maga aligha lehet tragikus hős, a körülményeknek, szenvedélyének játékszere, akit Posa szinte erőszakkal tart a kezében. Posa alakjának a hitélet is részben az veszi el, hogy egy ilyen hős kezébe akarja letenni világmegváltó terveinek kulcsát. Miért nem áll maga Posa a németalföldiek élére? (Akkik különben nélküle is győzni tudtak.) A hősök ilyen megformálása Schillernek a német társadalmi helyzetből adódó korlátjára mutat: nem látta ekkor még annyira sem, mint a Tell Vilmos drámában a néptömegek történelemformáló szerepét. (Meg kell jegyeznünk, hogy Vajda a későbbiekben rámutat Schiller e korlátjára, amikor a Demetrius töredéket Puskin Borisz Godunov-jával összehasonlítja 194—195. l.) Így nem érezzük teljesen helytállónak azt, hogy a »Don Carlos kicsengése... nem bukás, hanem győzelem« (100. l.) hisz a darabból egyáltalán nem derül ki, hogy a németalföldi forradalom győzött. A darab eszmei mondanivalóját Vajda György Mihály helyesen állapítja meg: a költő felejthetetlen alakok ábrázolása útján leleplezi a katolikus egyház féktelen elnyomó tevékenységét: éppen ezt támasztotta volna alá a király alakjának bemutatása.

A Tell Vilmos-dráma elemzésének módszere bizonyos mértékben eltér az előzőektől: Vajda György Mihály a cselekményt végigkísérve jut el az eszmei mondanivaló kifejtéséhez. A dráma bonyolult cselekményét tekintve az itt igen alkalmas módszernek bizonyul s valóban, a monográfiának azt a részét különösképpen ki kell emelnünk. Az elemzés egy pontjával azonban nem értek egyet. A szerző Schiller iránti érthető lelkesedésből »tisztára mosdatja« a Parricidajelenetet. Elveti Vas István kissé éles, de alapján helyes véleményét: »Tell képmutató felháborodással csak azt vállalja tettéből, ami ön- és családvédelem« (187. l.); ennek ellenkezőjéről azonban Vajda nem tud

meggyőzni. Szerinte Tell azért hangsúlyozza tettének egyéni, csak családja megvédésére irányuló jellegét, mert Parricida János a közösséget hozott áldozatot úgy sem értené meg: joggal kérdezzük, hogy mennyivel erősebb a semmiféle közösséghez nem tartozás érzésénél, mikor éppen saját rokonát ölte meg. Vajda továbbá azt állítja, hogy Schiller gondossága elképzelhetetlenné teszi azt, hogy Tell jellemébe következetlenséget vigyen. Ezzel szemben azonban az a Schiller, aki alakjai jellemábrázolásába is következetlenséget visz azért, hogy felfogását harsogóan hirdesse, nyilvánvalóan a közösségi szempontot hangsúlyozta volna, ha Tellt, mint a közösség képviselőjét akarta volna ábrázolni. Itt azonban erről nincs szó. Tell szavai teljesen beleillenek a drámában kialakított jellemzésbe, de véleményem szerint éppen ellenkező értelemben, mint ahogy Vajda György Mihály véli: a Parricida-jelenet a schilleri mondanivaló lényeges kiegészítése: a szabadság kivívásakor nem szabad vérnek folynia. Ha ez mégis megtörtént, a gyilkosságot el kell határolni a nemzeti ügytől, az önvédelem kényszerével kell megbocsáthatóvá tenni, — így a Parricida-jelenet csak a legélesebb kifejezése ennek a schilleri véleménynek a forradalom elvetéséről. Ennek a darabban igen következetes megalapozása van. Az V. felvonás I. jelenetében Schiller Walter Fürst szavaival boldognak tartja a svájciakat, hogy »nem gyalázták meg vérrrel a tiszta győzelmet« (»Wohl euch, dass ihr den reinen Sieg Mit Blute nicht geschändet.«)

Magának Tellnek a monológja a tett előtt szintén a gyilkosság számunkra és a forradalmi érzelmű kortársak számára amúgy is teljesen világos jogosságát hivatott bebizonyítani. Ebben a monológban — amelyről Vajda nem beszél — egyetlen szó sincs a közösségi ügyről, annál több Tell házi nyugalmanak biztosításáról. A monológnak és a dráma más részeiben tükröződő forradalomellenes állásfoglalásának betetőzése a Parricida-dialóg. Tell alakja, — haláltmegvető bátorsága, gyengéd szeretete és izzó gyűlölete — valóban megragadó, de ugyanakkor Schiller utolsó korszakának forradalomellenességét, a hatalom előtti meghajlást is megtestesíti. (Tell még a császárt is megvédi: Gessler — Tell szerint — urának szándékát meghamisította, mert annak »jogos, szigorú ítéletmondása« helyett a maga gyilkolási kedvének engedett szabad utat.) — Tell alakjának ez a jószándékú túlértékelés nem változtat a Vajda által megállapított eszmei mondanivaló helyességén: a Tell-dráma haladó mondanivalója: a külföldi hatalom elnyomása ellen győztesen harcbaszálló nemzeti egység Schiller korához szóló dicsőítése:

s bár ez az egység patriarchális jellegű, létrejöttében Schiller döntő szerepet tulajdonít a történelem szükségszerűségének (Attinghausen jóslata: ezt Vajda részletesen ismerteti) és a parasztság erélyes fellépésének, amely előtt a nemesség kénytelen meghajolni (erre példa Melchtal és Rudenz párbeszéde a IV. felv. 2. jel-ben; ezt nem említi a szerző). Tell alakjának ez a vonása nem jelenti azt, hogy maga a darab és benne részben Tell alakja is elvesztené értékét és lelkesítő jellegét: hisz mi sem vetjük el Vörösmartyt azért, mert nem látott tisztán a forradalom kérdésében és keserves-kínos kételyei voltak az emberiség fejlődéséről, pedig mi Petőfivel mérhetjük össze. (Jellemző különben az, hogy a Tell Vilmosról készített haladó olasz filmben Parricida-jelenet nincs és Tell vezére a közösségi harcnak is.)

Egyetlen olyan drámaértékelés akad a monográfiában, amellyel alapvetően nem tudok egyetérteni: ez az Orleánsi Szűz értékelése. Vajda szerint Johanna a néptömegek erejének a képviselője: szerintem ez csak igen kis részben igaz. Johannát első fellépésétől kezdve valójában nem a nép szenvedése, hanem égi hatalmak indítják tetteire, — ha közben szó is van az idegen elnyomók pusztításairól. A darab részletesebb formai elemzése elvezetett volna a tartalom és forma — ezúttal negatív előjelű — egységének a bemutatására is: így pl. Johanna az égi hatalmakkal kerül »konfliktusba« és ez alakját minden drámai jellegtől megfosztja. Meg kellett volna említeni azt is, hogy itt reagál Schiller a legnyíltabban a francia forradalomra (III. felv. 4. jel.). Jó kiegészítés lett volna ez a Tell Vilmos dráma forradalomellenességének a megvilágításához is: Schiller utolsó befejezett alkotása azért válhatott remekművé, mert mondanivalójában háttérbe szorult a forradalomtól való félelem a nemzet szabadságáért harcoló népi egység dicsőítése mögött.

Hogy mit tud nyújtani Vajda György Mihály a művek elmélyülő formai elemzése terén, azt ragyogóan megmutatja a Don Carlos két változatának stílusbeli összehasonlítása során. Sajnálhatjuk, hogy ezt nem terjesztette ki bizonyos mértékben a munka többi részére is. A túlságos részletezésnek természetesen a monográfia keretei is határt szabtak; de a könyvet további értékkel gazdagította volna, ha Vajda György Mihály ezt az elemzést a drámák közötti különbségek bemutatására is kiterjeszti. Nyilvánvaló, hogy nemcsak a stílusban, hanem a mondanivaló harcosságban és egyértelműségében, ennek folytán a szerkezeti tisztaságban és a belső drámaiságban is különbség van az Ármány és Szerelem és a Don Carlos, meg az ez után következő drámák között. Ferdinánd és Lujza és ellenfeleik két valóban szemben-

álló osztályfelfogás képviselői és a két tábor összecsapása magával ragadja a nézőt; de Wallenstein nagyszerűségével (hisz lenyűgöző tulajdonságai is vannak) és aljasságával szemben ellentétülként a saját és Schiller korában még inkább hitelét veszített Habsburg császár áll, aki még híveket is csak ajándékkal, megvesztegető ígéretessel szerez. Ferdinánd és Lujza szerelme politikai tett is egyben, de Stuart Mária és Erzsébet politikai harca majdnem teljesen »női problémává« és részben vallási kérdéssé zsugorodik, ahol megcsodáljuk a költő emberábrázoló erejét, de alig valamit látunk abból, mit jelentett Erzsébet győzelme és kora az angol társadalom fejlődése számára.

Ha Vajda György Mihály az elemzésekben mélyebbre hatol, alaposabban tárja fel a különböző drámák között lévő tartalmi és formai különbségeket, világosabb lett volna Schiller fejlődése a forradalmi — harcos Ármány és Szerelemtől, tartalmilag és formailag legjobb alkotásától, a Tell Vilmos drámaig.

A drámaelemzések igen értékes kiegészítője a történelmi tárgyú drámák történelmi alapjának az ismertetése: mélyebbé, alaposabbá teszi a művek megértését: még hasznosabbak lettek volna ezek az utalások, ha Vajda György Mihály levonja a következtetéseket abból, ahogy Schiller a történelmi anyagot kezeli, a drámaiság és a mondani-valója érdekében megváltoztatja.

A monográfiába beillesztett verselemzések szemléletesek, meggyőzőek, sokban hozzásegítik az olvasót Schiller alakjának, életművének a megértéséhez. Különösen a balladák ismertetését szeretném kiemelni: a szerző önállóan, magabiztosan, jól átgondolt elvi alapon tárja elénk a maradandót és mutat rá arra, ami múlandó: helyesen állapítja meg helyüket Schiller költészetében. Versértékelései közül csak egyet nem értek egyet: Vajda az »Öröm himnusza« idealizmusa mellett forradalmiságot is megállapít (85. l.). Ebben a versben forradalmiság helyett inkább csak lázadó elégedetlenséget lehet találni.

A monográfiában legfontosabb, leglényesebb nyilvánvalóan a művek, ezek között is a drámák elemzése. A magyar életrajzíró ezen a területen adhat legfőképpen újat és önállót: a monográfia célja, jellege is ezt követeli meg. Itt nem tartunk még határozottan kialakult megállapításoknál (az irodalmi műveknél egyszer s mindenkorra megállapított elemzést-értékelést nem is adhatunk), így úgy érzem, itt különösen helye van a vitának. Ezért foglalkoztam a monográfia eme részeivel ilyen hosszasan, talán érdemtelenül hosszasan, mint a szerző munkájának kiváló, s épp ezért kevésbé problematikus részével. Néhány részletet

azonban a mű egyéb, — életrajzi, irodalomtörténeti — magyarázó részei közül is érhet bíralat.

Vajda György Mihály túlhangsúlyozza a gyermekkori apa-fiú viszony és protestáns vallásos nevelés hatását a költőt későbbi éveiben ért társadalmi hatásokkal szemben. A gyermek és ifjúkor benyomásai nyilvánvalóan döntőek lehetnek egy egész életre: Schillernél is megadhatják gondolkodásának, érzelmi világának alapjait, de ugyanakkor nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy a költő világnézete a későbbiek során őt erő hatások alatt igen lényegesen megváltozott. Vajda szerint Schillernek és apjának egymáshoz való viszonya a darabjaiban megjelenő hasonló kapcsolatra erősen hatott. Az általa felhozott példákra (Ferdinánd és apja, Thekla és Wallenstein) ugyanannyi ellentépet is hozhatunk akár ugyanazokból a dramákból is (Miller és lánya, Octávio és Max Piccolomini). Azt, hogy a költőt a »végső következtetések levonásával mindig visszatartja valami félelem« (21. l.), a szerző az ifjúkori protestáns vallási nevelésnek tulajdonítja. Ezzel szemben az Ármány és Szerelme Schillere társadalomszemléletében sokkal következetesebb, határozottabb (pedig itt valóban a gyermekkori vallásosság erős nyomai látszanak) mint a későbbi drámáké, vagy verseké. Az, hogy ez a protestáns vallásosság még nyomokban is alig van meg az érett Schillernél, azt a katolikus szellembe való beleélési készség is bizonyítja (Stuart Mária, Orleansi Szűz); a klasszikus világot dicsőítő, Kant tanítvány Schillerben már nem igen lehetett semilyen vallásosság sem. Hogy visszaretten a végső következtetésektől, az mással magyarázható s Vajda György Mihály is mással magyarázza a könyv további lapjain.

Az életrajz egy másik pontján nyilván az érdekes szerkesztésre való törekvés ragadta el a szerzőt és ez itt a világosság rovására megy; a IX. fejezet első részében a költő Lipcsébe való megérkezését úgy jelenti be, mintha arról előzőleg már szó lett volna, majd pedig Schiller lipcsei éveinek tárgyalásába háromszor is belefog (a 79., 80. és 82. lapon), miközben kétszer visszatér Schiller mannheimi tartózkodásának ismertetésére. Itt egy vastagbetűs sajtóhiba is megzavarja az olvasót: a fejezet élén 1785 helyett 1758. áll.

Említettem már, hogy a monográfia komoly értékei közé tartoznak a tárgyalásba iktatott irodalomtörténeti megjegyzések, magyarázatok is. Ezek közül egynek a megfogalmazása nem eléggé pontos: Hegedűs Gézától vett idézet alapuló szentimentalizmus-magyarázatról van szó (27. l.); a harcos szentimentalizmus nem közös területet keres a nemességgel, hanem a nagy ember

érzelmeket fegyverként fordítja a feudalizmus korlátai ellen. A könyv későbbi megjegyzései alapján (pl. a 62. lapon) kiderül, hogy ezt Vajda György Mihály is így véli.

Ki kell emelnünk még az utolsó fejezetet és a Függelékét is. Ez a két rész hasznos útmutatásokat ad Schiller helyéről a múlt és a mai társadalomban, világviszonylatban és nálunk.

Nagyobb helyet adtam cikkemben a bírálatnak, mint a dicsőretnek: ez távolról sem jelenti azt, hogy a mű értékeinek és vitatható pontjainak aránya megfelel annak a terjedelemnek, amelyet a két oldal a kritikában elfoglal. Vajda György Mihály mongráfiája

elbírja azt, hogy kevésbé sikerült részeit ilyen részletességgel tárgyaljuk: Schiller értékelésének kérdése megerdemli, hogy műveivel részletesen foglalkozzunk.

Hasznos könyvet adott Vajda György Mihály az olvasók és szakemberek kezébe, alkalmasat arra, hogy bevezetőül szolgáljon a költő színpadi műveinek felújítására. Emellett hangsúlyoznunk kell tudományos értékeit is: jogos büszkeséggel tekinthetünk erre a könyvre, amely elősegíti Schiller marxista értékelésének ügyét nemzetközi viszonylatban is.

Salyámosi Miklós